

Teodoras Narbutas apie baltų aukojimus

In memoriam Vytautui Bereniui

ELVYRA USAČIOVAITĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
elvyra.usaciovaite@lkti.lt

Straipsnis skirtas Teodoro Narbuto *Lietuvių tautos istorijos* pirmajame tome pateiktiems baltų aukojimams tirti. Aukos dievams – pagrindinė religinio kulto dalis, kurios pažinimas svarbus baltų kultūrai ir mentalitetui. Straipsnio pradžioje išskiriami Narbuto biografijos ir veiklos bruožai, tyrimo metodas, istoriografija. Toliau pereinama prie jo knygoje pateiktos aukų klasifikacijos. Siekiant atskleisti Narbuto panaudotų šaltinių reikšmę, duomenys apie aukas analizuojami patikrinant pirminius šaltinius, kuriais rėmėsi istorikas. Straipsnis skirtas šviesiam ilgamečio bendradarbio Vytauto Berenio (1963–2013) atminimui. Berenis tyrinėjo Teodoro Narbuto kūrybą, jo indėlis aptariamas šiame straipsnyje.

Esminiai žodžiai: Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, baltų religija, aukojimas.

Teodoras Narbutas (1784–1864) *Lietuvių tautos istorijos* (LTI) pirmąjį tomą paskyrė lietuvių mitologijai (*Mitologija*)¹. Tai didelė knyga, parašyta lenkų kalba: 452 puslapių su 9 iliustracijų lentelėmis, lietuviškas variantas: 1992 m. – 391 p.; 1998 m. – 534 p.). Iki jo niekas tokios apimties knygos apie lietuvių mitologiją neparašė. Todėl Narbutas yra laikomas lietuvių mitologijos tėvu². Tačiau, kaip tada buvo priimta, iš vieno kamieno išsivysčiusių atskirų baltų tautų jis neskyrė, – prūsus, jotvingius, latvius

laikė lietuvių giminėmis, rašė apie visų baltų aukas, tad šio straipsnio tema yra apie baltų aukojimus.

Narbuto veiklos kultūrinės ypatybės

Narbuto (1 pav.) istorija yra priskiriama romantizmo krypčiai. Jo reikšmingumą tautinei istoriografijai plačiame kitų Europos romantizmo autorių kontekste apžvelgė Juozas Jurginis³. Kiti autoriai atkreipė dėmesį į konkrečius Narbuto romantizmo bruožus: ne visada legendas jis skyrė nuo istorinių faktų⁴. Ėmėsi

1 *Dzieje starożytnie narodu Litewskiego przez Teodora Narbutta*, t. 1, Wilno, 1835 (toliau – DSNL).

2 Vėlius, N. Teodoras Narbutas – lietuvių mitologijos tyrinėtojas. *Narbutas Teodoras. Lietuvių tautos istorija*, t. 1, Vilnius, 1992, p. 18.

3 Jurginis, J. *Istorija ir kultūra: kultūros pažangos apybraižos*, Vilnius, 1984, p. 175–201.

4 Batūra, R. Teodoras Narbutas. *Mokslas ir gyvenimas*,

1 pav. Teodoras Narbutas. Maksimiljanas Fajansas, 1857, popierius, litografija, LDM, šifras G-2877/b.

rekonstruoti (dar menkai išaiškintą net mūsų dienomis) – senosios VI–XII a. Lietuvos istorijos vaizdą; Redos Griškaitės pastebėjimu, būtent romantikui svarbu ne analizuoti, bet rekonstruoti⁵. Tačiau jei įsigilinsime į biografiją, išsilavinimą ir pomėgius, pastebėsime, kad Narbuto veikla turi Apšvietos bruožų. Kai kurie jo darbai, erudicija, architekto pasirengimas, įgytas Vilniaus universitete, yra išsiskniję Apšvietos kultūroje.

Priežastis, paskatinusias rašyti Lietuvos istoriją, vienoje iš savo knygų Narbutas nusako taip: „Nežinau, ar iš gailėsčio, kad nesirūpinama tėvynės praeities pažinimu, kurį metai iš metų dengia vis didesnės rūdys; ar dėl karštos tėvynės meilės, sulaukėjusios mano giminėje, bet

išaugusios manojoje širdyje (labiau nei kiti jausmai), ėmiausi tirti brangios Lietuvos istoriją, pašvęsdamas tam dalykui visas savo pastangas, bešališkai siekdamas tiesos ir faktų esmės.“⁶

Kaip matome iš citatos, pirmoji priežastis, kurios vedinas Narbutas ėmėsi rašyti daugiatomę Lietuvos istoriją, – praeities pažinimo, taip pat ir edukacijos trūkumas ano meto Lietuvos visuomenėje. Antra priežastis – patriotizmas, neugdomas Tėvynėje (pasak jo, „giminėje“). Tai galima laikyti Apšvietos siekais. Ir taip patvirtinti filosofo Broniaus Genzelio mintį, kad visi ano meto romantikai Lietuvoje buvo ir švietėjai, nes jų veikalai būdavo skirti ugdyti savo krašto skaitytojams⁷. Šiam tikslui – siekiamis įgyvendinti – autorius pasitelkia visas jėgas. Trisdešimt metų trukęs *Lietuvių tautos istorijos* rašymas (spaudai parengta dešimt, publikuoti devyni tomai), iš tiesų rodo atkaklų pasiaukojantį Narbuto darbą. Kodėl toje epochoje deramai nesirūpinta žiniomis apie praeitį, tampa suprantama prisiminus laikotarpį. Po 1795 m. Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimo beveik visos Lietuvos žemės įėjo į carinės Rusijos sudėtį, Lietuva buvo tapusi jos provincija, kurios istoriją tyrinėti mažai kam rūpėjo.

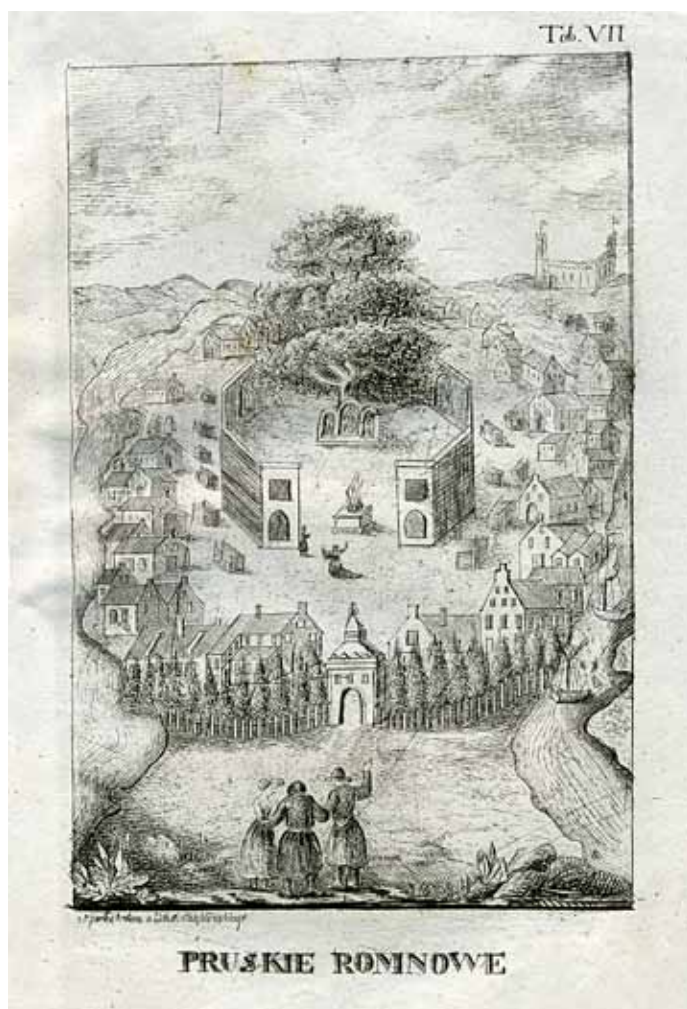
Kita paskata rašyti šį veikalą, – Narbutas išsiskyrė neeiline erudicija, plačiais interesais, buvo kūrybingas: rašė apysakas, eilėraščius, parodijas, gražiai piešė. Pats iliustravo savo rašomą Lietuvos istoriją.

1964, nr. 9, p. 10.

5 Griškaitė, R. [Įžangos žodis], *LTI*, t. 3, Vilnius, 1994, p. 10.

6 Teodora Narbutta *pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historii Litwy odnoszące się*, Wilno, 1856, s. 1.

7 Genzelis, B. *Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje (XIX a.)*, Vilnius, 1972, p. 42, 48.

2 pav. Baltų religinio centro – Prūsų Romovės – rekonstrukcija. Piešė Teodoras Narbutas, litografijos autorius – Juozapas Ozemblovskis, *DSNL*, t. 1, VII lentelė.

Ypač daug piešinių, kuriuos litografavo Juozapas Ozemblovskis, įdėjo į pirmąjį, mitologijai skirtą, tomą (2 pav.). Buvo poliglotos – mokėjo devynias užsienio kalbas, kuriomis skaitė. Savo Šiaurių dvare (Lydos apskrityje) sukaupe didžiulę biblioteką, įsteigė senienų muziejų. Išauklėtas pagal Apšvietos epochos dvasią, domėjosi Antikos kultūra, taip pat prancūzų švietėjų darbai. Todėl išvertęs į lenkų kalbą

pateikė Lietuvos skaitytojui Horacijaus, Senekos, Jean-Jacque Rousseau poeziją. Pavyzdžiui, sudarytos Horacijaus eilėraščių knygos įvade jis pasakoja, kad kasdien savo malonumui skaitydavo Horacijaus eiles, tokiu būdu per dieną iš lotynų kalbos išversdavo vieną ar kelis eilėraščius. Taip susidarė knyga, reikalinga, jo manymu, ano meto Lietuvos kultūrai, norint susipažinti su romėnų Antika, kurią tobulai

reprezentuoja Horacijus, rodantis, kaip galinga senovės tauta produktyviu savo istorijos laikotarpiu išskėlė genijus, liudijančius ir žmogaus proto, ir estetinę pažangą. Horacijaus poezija, pasak vertėjo, yra dieviška, nes žodžiais joje išreiškta tai, ką žmogaus siela, būdama dieviškoji dalelė, gali vien pajauti⁸. Įsigilinimas į Antikos ir Apšvietos atstovų darbus, gebėjimas juos versti, rengti spaudai, leisti atskiromis knygomis, rodo švietėjišką Narbuto interesų ir veiklos kryptį.

Suprantama, Narbuto grožinės literatūros pomėgis tuo neapsiribojo. Į lenkų kalbą jis išvertė ir norėjo publikuoti Miguelio de Cervanteso „Don Kichotą“. Kaip žinia, iki mūsų dienų viso pasaulio skaitytojus žavi šis barokinės literatūros šedevras, kurio herojus tapo besąlygiško idealisto sinonimu. Idealizmo savybė, tegu palydima šypsenos, vertinama visuomet. Be abejo, jos stoką savo metu jautė ir Narbutas.

Trečia priežastis, paskatinusi imtis Lietuvos istorijos tyrinėjimų, buvo Narbuto, kaip karo inžinieriaus, specialybė, kaip jau minėjome, igyta Vilniaus universitete, kur jam dėstė garsūs klasicizmo architektai: Laurynas Stuoka-Gucevičius ir Mykolas Šulcas. Iš pradžių baigęs universitetą, jis dėstė Sankt Peterburge, vėliau tarnavo rusų armijoje, dalyvavo jos karuose ir mūšiuose. Tai pareikalavo keliauti, keltis iš vietos į vietą ne tik Lietuvoje, bet vykti į Prūsiją, Latviją, Suomiją, Estiją, prie Dniepro (Rogačiovo apylinkėse pastatė Bobruisko tvirtovę). Prieš planuojant fortifikacijas, reikėjo tirti vietovę, susipa-

žinti su archyviniais žemėlapiais, apklausti vietos žmones, net atlikti kasinėjimus. Tokiu būdu jis kaupė žinias ir apie LDK praeitį⁹. Nors domėtis LDK jis pradėjo dar anksčiau – su LDK laikų archeologinėmis iškasenomis Narbutas susipažino jau 1803 m., kai padėjo savo profesoriui Šulcui remontuoti Onos bažnyčią Vilniuje, apžiūrėjo čia atkastas senienas¹⁰. Be to, Gardino, Vilniaus ir Kauno gubernijose Narbutas rinko lietuvių etnografinius papročius, tautosaką (dainas, pasakojimus, prietarus). Rezultatus skelbė ano meto periodikoje. Jo medžiaga naudojosi lenkų tyrinėtojas Oskaras Kolbergas savo knygoje „Lietuva“¹¹.

Kaip inžinierius, jis racionaliai vertino aplinką, siekė ją tobulinti. Dalyvavo komisijoje dėl Nemuno upės sutvarkymo, buvo vienas iš iniciatorių įkuriant Druskininkų gydyklą, įvedė naujovių Šiaurių dvare. Apie ūkininkavimo inovacijas rašė švietėjiškus straipsnius į spaudą. Didžiausias jo gyvenimo darbas, žinoma, buvo *Lietuvių tautos istorija*. Išėję devyni jos tomai sukėlė ažiotažą visuomenėje – viena vertus, pelnė autoriui šlovę, kita vertus, susilaukė aštrios kritikos. Buvo pastebėtos įvairios klaidos. Narbutas siekė pasiteisinti: kai ką tikslino, aiškino, žadėjo paruošti naują pataisytą *LTI* leidimą, išleido tik mažesnę savo istorinių straipsnių knygutę¹². Nors susikaupus naujiems duomenims, prie tų

8 *Horacego ody wszystkie wierzem przelozone przez Teodora Narbutta*, t. 1, Wilno, 1835, s. V.

9 Griškaitė, R. Apie „Lietuvių mitologijos“ genezę, *LTI*, t. 1, p. 49–50.

10 Batūra, R. Teodoras Narbutas. *Mokslas ir gyvenimas*, 1964, nr. 9, p. 16; Genzelis, B. *Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje (XIX a.)*, p. 43.

11 Kolberg, O. *Dziela wszystkie: Litwo*, t. 53, Poznan, 1966, p. XVII, p. 496, 529.

12 *Teodora Narbutta pomniejsze pisma*, s. 1, 136, 408 ir kt.

tomų papildymo, jų taisymo jis nuosekliai dirbo, tačiau pakartotinai nebeišleido¹³. Išliko tik rankraščiai – Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos fonduose yra Narbuto ranka rašytas pataisytas *LTI* variantas, kurio pirmuoju *Mitologijos* tomu remtasi rengiant šį straipsnį¹⁴.

Pastebėtina, kad Narbuto amžininkai jam priekaištavo ne vien dėl klaidų, buvo atmetami istoriko panaudoti istoriniai rašytiniai šaltiniai, reikalauta juos pateikti, antraip autorius kaltintas pats juos sukūręs. Narbutas žadėjo atskirai skelbti šaltinius, tarp jų – Lietuvos metraščių sąvadą, kuriuo daugiausia paremti jo parašytos Lietuvos istorijos įvykiai. Šį šaltinį jis buvo gavęs iš kunigaikščio Aleksandro Bychovco bibliotekos. Jį publikavo 1846 m., praėjus penkeriems metams po *LTI* pasirodymo, tačiau kritiško požiūrio tai nepakeitė. Esminis dalykas – Lietuvos istorijos mokslas tuo metu buvo užuomazgos stadijoje. Jokios istorinių tyrimų metodikos nebuvo¹⁵. Net neįsivaizduota, kad Lietuva galėtų turėti atskirus nuo Rusijos ir Lenkijos istorinius šaltinius – metraščius, kronikas, – niekas jų nežinojo. Tad Lietuvos metraščių sąvado, šiandien vadinamo Bychovco kronika, išleidimas oponentų neįtikino. Jiems abejonių kėlė ir kiti istoriko panaudoti šaltiniai – buvo įrodinėjama jų falsifikacija. Narbutas imtas laikyti autoriumi dėl lokalinio patriotizmo padirbinėjančiu istorinius šaltinius.

13 Reda Griškaitė, iššifravusi papildytą *LTI* rankraštį, autoriaus pataisas įtraukė į lietuvių kalba publikuojamus Narbuto tomus.

14 LMAVB F 18, b. 247/7.

15 Genzelis, B. *Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje (XIX a.)*, Vilnius, 1972, p. 45.

Bychovco kronikos autentiškumas buvo įrodytas tik XX a. viduryje Romualdo Šalūgos pastangomis. Kaip vertingas istorinis šaltinis ši kronika publikuota SSSR rašytinių šaltinių sąvade. Sovietmečiu tai sudarė sąlygas objektyvesniam Narbuto vertinimui. Svarbūs tuomet pasirodę Romo Batūros straipsniai, kurie analizuoja Narbuto veikalo reikšmę, istoriografiją ir savaip reabilituoja istoriką¹⁶. Pastebėdamas Narbutui būdingą gyvenamos epochos romantinių istorijos supratimą ir su tuo susijusius trūkumus, Batūra iškėlė didelę *Lietuvių tautos istorijos* kultūrinę reikšmę. Pabrėžė Teodoro Narbuto, kaip įvairių sričių pradininko, vaidmenį: pirmasis parašė atskirą nuo Lenkijos Lietuvos istoriją, pats užsiėmė archeologiniais kasinėjimais, jų medžiagą panaudojo savo darbe aiškindamas laidojimo papročius; taip pat rinko numizmatiką, aprašė Vilniaus senąją architektūrą, atrado ir ėmė leisti istorinius rašytinius šaltinius (nors ir nepakankamai kritiškai jais rėmėsi). Didelė *LTI* įtaka įžvelgiama ano meto kitų istorikų ir rašytojų darbuose: Narbutu sekė Adomas Mickevičius, nevengęs jo kritikuoti Juzefas Ignacas Kraševskis, Mykolas Balinskis, Liudvikas Kondratovičius-Sirokmlė, Jonas Basanavičius ir daugelis kitų.

Mūsų dienomis Narbutas didelio tyrinėtojų dėmesio nesulaukė. Yra keli straipsniai, kuriuos trumpai aptarsime.

1990 m. Lietuvoje atkūrus Nepriklausomybę, susirūpinta *LTI* išversti iš lenkų į lietuvių kalbą ir išleisti. Pirmajame to

16 Batūra, R., Narbutas T. *Mokslas ir gyvenimas*, 1964, nr. 9, p. 15–16, 33; Batūra, R. Lietuvos istorikas Teodoras Narbutas. *Mokslas ir gyvenimas*, 1988, nr. 3, p. 26–28.

3 pav. Liudviko Narbuto portretas. Autorius nežinomas, XIX a. II p., ŠAM, D-T 447, drobė, aliejus.

leidimo tome įdėtas ilgamečio Lietuvos kultūros tyrimų instituto darbuotojo Vytauto Berenio įvadas¹⁷. Narbutu ir jo garsiuoju veikalu Berenis susidomėjo studijuodamas Vilniaus universitete Istorijos fakultete, dalyvaudamas studentų mokslinėje draugijoje. Baigęs universitetą, Vytautas savo domėjimąsi Narbuto tematika išreiškė minėtame įvade. Šis Berenio tekstas išsiskiria glaustumu, taikliu *LTI* vertės ir epochos nusakymu. Daugiatomį Narbuto veikalą Berenis laiko Lietuvos istoriografijos paminklu, labai svarbiu Lietuvos kultūrai. Jį suprasti galima tik gilinantįsi į epochą, t. y. raktas romantinio kūrinio suvokimui glūdi ano meto gyvenimo realijose. Mat jos autorius buvo tipiškas XVIII a. pabaigos – XIX a. pirmos

pusės lietuvių bajoras, kuriam gerai tinka apibūdinimas *gente lituanus, natione polonus*. Kaip ir kiti to meto istorikai Konstantinas Bogušas, Ignas Onacevičius, Honoris Kirkoras, Narbutas siekė „parodyti LDK žemių istoriją, joje gyvenančių tautybių kultūrinę įvairovę ir paliudyti neginčijamą teisę bent į savarankišką kultūrinio palikimo vertinimą“¹⁸. Būtent dėl to nebuvo apie Narbuto darbus atsiliepiama teigiamai – ne dėl klaidų ar interpretacijų, bet pagrindinė šio veikalo nuvertinimo priežastis – „istoriko politinės simpatijos LDK ir lietuvių tautai“¹⁹. Berenis atkreipia dėmesį į intelektualią ano meto atmosferą Vilniuje – romantinį nusiteikimą domintis lietuvių mitologija, mini Vilniaus universitetą, dėstytojus ir auklėtinius: Joachimą Lelevelį, Adamą Mickevičių, šubravcų draugiją, kurios nariai pasivadindavo pagonišku dievų vardais; pats Narbutas savo giminės genealogiją kildino iš pagonių vyriausiojo žynio Lizdeikos. Įvade dar pastebima, kad Narbutas dalyvavo abiejose XIX a. Lietuvos ir Lenkijos tautinio išsivadavimo sukilimuose, 1830–1831 m. parašydamas paskvilį prieš rusų valdžią, dėl to buvo tardomas, net manyta, kad jis sukilėliams padėjo lieti patrankas, tačiau įrodymų nerasta. 1863 m. sukilime dalyvavo gausi Narbuto šeima: sūnus Liudvikas buvo Lydos pavieto sukilėlių vadas, žuvo kovodamas prie Dubičių. Mirtinai sužeistas Liudvikas Narbutas pasakęs: „Kaip gera mirti už tėvynę“²⁰ (3, 4 pav.). Sukilėliais tapo Boleslovas ir Pranciškus,

17 Berenis, V. Teodoras Narbutas ir jo „Lietuvių tautos istorija“, *LTI*, t. 1, p. 7–17.

18 Ten pat, p. 11.

19 Ten pat.

20 Kubilius, V. *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, Vilnius, 1993, p. 29.

4. Liudviko Narbuto mirtis ties Dubičiais. Mykolas Elvyras Andriollis, popierius, litografija, LDM, šifras G-3752.

o duktė Teodora – ryšininke. Sukilimui pralaimėjus jo slopintojas Muravjovas siekė visą Narbuto šeimą ištremti į Sibirą. Bet istorikas mirė anksčiau – 1864 m., jo sūnus Pranciškus ir duktė pasitraukė į Vakarų, į Sibirą išvežta buvo Narbuto žmona. Šiaurių dvaras caro valdžios sekvėstruotas, dingo čia įsteigto muziejaus eksponatai, biblioteka, archyvas²¹.

Galima būtų apibendrinti garsaus istoriko Romo Batūros žodžiais: „Tėvas žadino Lietuvą savo Lietuvos istorijos didybe, o sūnus Liudvikas su ginklu rankose kovojo už nepriklausomybės atkūrimą. Prie to prisidėjo visa šeima. Svarbus Lietuvai buvo Teodoro Narbuto kūrybinis bendradarbiavimas su Simonu Daukantu. Reikšminga, kad jų gyvenimo erdvės Vilniaus senamiestyje susisiekia S. Skapo gatvėje (šalia universiteto kvartalo), todėl abiejų didvyriškų kūrėjų atminimą gražu

būtų pagerbti paminklu jiems abiems aikštėje prieš prezidentūrą, jos kampe (arčiau Skapo gatvės).“²²

Nuosekliai į Narbuto istorinį ir archyvinį palikimą gilinasi Reda Griškaitė. Ji leidybai perengė svarbią archyvinę medžiagą – Simono Daukanto susirašinėjimą su Teodoru Narbutu²³. Į lietuviškai publikuojamus *LTI* tomus įjungė pastabas, kurias Narbutas rašė antram pataisytam leidimui. Paskelbė straipsnių, analizuojančių istoriko biografiją, kūrybinę laboratoriją, amžininkų vertinimus²⁴.

22 Iš straipsnio autorės konsultacijos su Romu Batūra. Jis sukonkretino, kad Skapo gatvės name prieš mirtį nuo carinio persekiojimo buvo prisiglaudęs Narbutas, o šalia esančiame universitete mokėsi Daukantas.

23 *Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui*, sudarė, pratarė, įvadą ir komentarus parašė Reda Griškaitė, Vilnius, 1996.

24 Griškaitė, R. Istorinės savimonės ištakų ieškant: Teodoras Narbutas 1808–1809 metų Rusijos – Švedijos kare, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos: Asmuo tarp tautos ir valstybės*, t. 8, 1996, p. 143–311;

21 Ten pat, p. 16.

LTI lietuviško leidimo ketvirto tomo įvade Alvydas Nikžentaitis patvirtino Berenio teiginį, kad Narbuto veikalas yra svarbus istoriografijos paminklas su būdinga XIX a. pirmos pusės istorijos samprata. Todėl, tęsia mintį Nikžentaitis, šių dienų istorijos vertinimo kriterijai jam ne visai tinka. Nikžentaitis pastebėjimu, Narbutas buvo pirmasis, plačiai aprašęs pagoniškos Lietuvos papročius, tai daręs moderniais ano meto metodais. Svarbiu istoriniu veiksniu jis laikė ikirikščionišką tikėjimą, kuriuo senojoje Lietuvoje rėmėsi žmogaus pasaulėžiūra, jaunimo auklėjimas²⁵.

Mes galėtume dar pridurti, kad didelę reikšmę Narbutui turėjo lyginamasis religijotyros metodas, susiformavęs pasaulio moksle XVIII a. pabaigoje – XIX a. pirmoje pusėje. Juo vadovaudamiesi ano meto tyrinėtojai (ypač protestantizmo teologai, lingvistai) Senojo Testamento duomenis lygino su archajiniais Rytų pasaulio atitikmenimis, o Naujojo Testamento ir krikščionybės pradžios laikotarpį su Antikos ir Rytų kultūromis²⁶. Todėl ir Narbutui lyginamasis metodas tapo vieninteliu tyrimo būdu: surinkęs gausią medžiagą iš rašytinių šaltinių apie lietuvių, prūsų ir kitų baltų religiją, ją lygino su įvairių kraštų, taip pat ir Antikos pagonybe. Matydamas antikinių dievų atvaizdus ano meto mitologinėje literatūroje, graikų ir romėnų dailės

kūriniuose, monetose, panašiai jis stengėsi interpretuoti Lietuvoje rastų senų monetų vaizdus bei įrašus, pagoniškai aiškino randamas senas statulėles.

Aivas Ragauskas, pripažindamas, kad Narbutas galėjęs fantazuoti, atmeta kritikų kaltinimus, kad jis falsifikuodavęs šaltinius. Susirašinėjimas su Daukantu aiškiai rodo, kad šaltinių Narbutas ieškojo, rinko turėdamas tikslą publikuoti. XVIII a. antrosios pusės – XIX a. pirmosios pusės laikotarpiu istorijos mokslo dar nebuvo, – tik jo pradžia; istoriniai falsifikatai buvo paplitę Europoje (Rusijoje, Lenkijoje, Čekijoje, Prancūzijoje, Škotijoje, kitur), neiškiriant Lietuvos. Čia magnatų ir dvasininkų bibliotekose būta pseudošaltinių – individualios kūrybos, įvairių *Silva rerum*. Neturėdamas akademinio istoriko pasiruošimo, Narbutas jų nuo autentikos neskyrė²⁷.

Tačiau, kaip pažymėjo Norbertas Vėlius, ir tie autentiškieji rašytiniai šaltiniai, kuriais remdamasis Narbutas rekonstravo lietuvių dievų panteoną, absoliučiai patikimi nėra²⁸. Pavyzdžiui, Jonas Lasickis savo knygelėje *Apie žemaičių, kitų sarmatų ir netikrų krikščionių dievus* (maždaug 1582 m.) išvardijo itin padidintą – 70 lietuviškų dievų – skaičių. Motiejus Strijkovskis *Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusijos kronikoje* (1582 m.) pateikė du dievų sąrašus: bendrą baltų (lietuvių, žemaičių, sembų, latvių ir prūsų) – 10 teonimų ir atskirą 27 lietuvių ir

Griškaitė, R. Pirmosios Teodoro Narbuto biografijos, *Lituanistica*, 1993, nr. 2 (14), p. 8–11; Griškaitė, R. Apie „Lietuvių mitologijos“ genezę, *LTI*, t. 1, p. 47.

25 Nikžentaitis, A. Kelios pastabos dėl Teodoro Narbuto XIII–XIV a. pirmosios pusės Lietuvos istorijos sampratos, *LTI*, Vilnius, 1997, t. 4, p. 5.

26 Heiler, F. *Erforschungsformen und Wesen der Religion*, Bd. 1, Stuttgart, 1979, S. 12, 13.

27 Ragauskas, A. Ar istorikas Teodoras Narbutas (1784–1864) buvo istorijos šaltinių falsifikuotojas? *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 9, 2009, p. 324–335.

28 Vėlius, N. Teodoras Narbutas – lietuvių mitologijos tyrinėtojas, *LTI*, t. 1, 1992, p. 27.

žemaičių dievų registrą. Juos susumavus jau susidaro devyniasdešimt šeši dievai. Jų *LTI* dar padaugėja prijungus dvi latvių deives, paimtas iš Gotthardo Friedricho Stenderio žodyno bei papildant dešimtimi Narbuto naujai atrastų dievybių, tokių kaip: Kovas, Kabirai, Kruonis, Lietuva, Milda, Nemunas, Neris, Verpėja, Gaila, Nijolė ir pan., kurias autorius gavo išvesdamas paraleles su kitomis pasaulio mitologijomis, etimologizuodamas Lietuvos toponimus, lietuviškai perskaitydamas senų monetų įrašus ir visa tai pailiustruoti pasitelkdamas įvairias skulptūras. Tokiu būdu mūsų mitologijos tėvas sukonstravo didžiulį lietuviškų dievų panteoną, sugrupavo jį keliomis pakopomis: 15 didžiųjų dievų, 46 mažieji dievai, 39 deivės, 7 pusdieviai, didvyriai, sudievinėti gamtos šviesuliai (Saulė, Mėnulis, Aušrinė, Vakarinė ir visos žvaigždės), 22 kitos dievybės ir fetišai²⁹. Kadangi tyrimo metodas lyginamasis, daugumą baltų dievų jis gana laisvai lygino su Azijos (Indijos, Persijos), graikų, romėnų ir germanų dievais. Prielaidas tam sudarė Narbuto pirmtakų – ankstesnių tyrinėtojų (Kristupo Hartknocho, Johannes Voigto, Gottfriedo Ostermeyerio, Tadeuszo Czackio, Ksavero Bogušo, kt.) – samprotavimai ir tarptautiniai mitologiniai žodynai, kuriuose propagauta mechanistinė „skolinimosi“ teorija, kai religiniai vaizdiniai, iš pradžių kilę Senajame pasaulyje, vėliau paplitę į kitas tautas³⁰. Interpretuodamas rašytinius šaltinius, Narbutas rėmėsi tautosakos, papročių, kalbos duomenimis. Kaip teisingai pabrėžė Vėlius, folkloro, etnologijos ir etimologijos panaudojimas aiškinant

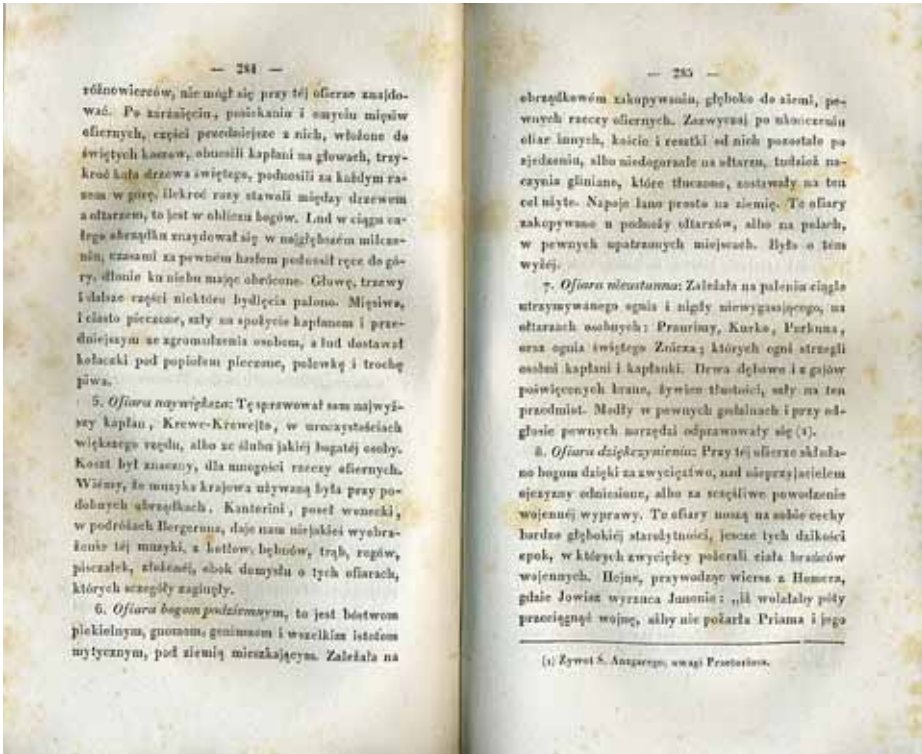
mitologiją yra modernus tyrimo būdas, pasitelkiamas ir nūdienos moksle. Tačiau Narbutui tai padėjo poetiškai perskaityti šaltinį, jį pagražinant nebūtomis detalėmis. Vėlius tai parodo sugretindamas aukojimo ritualą, skirtą linų ir kanapių dievui, aprašytą Lasickio ir atpasakotą Narbuto. Ceremonija, pagal Lasickį, atliekama aukščiausios merginos, kuri, stovėdama viena koja ant suolo, sterblėje prisidėjusi paplotėlių, kairėje iškeltoje rankoje laiko liepos ar guobos žievę, dešinėje – alaus ąsotį. Paprašiusi dievą auginti linus, ji išgeria alų, nulieja ant žemės, išmeta paplotėlius. Skirtingai nei pirminis šaltinis, aukotoją Narbutas apibūdina šiais žodžiais – gražiausia, liemeningiausia, vikriausia; jos aprangą nusako balti drabužiai, vainikėlis ant galvos, ji stovi veidu į duris, kairėje rankoje laiko ilgą, šiaudų spalvos kaspiną; susirinkusieji po aukojimo šoka rateliu aplink kėdute, mergaitės dainuoja: „Imkim verpstes, peškim kuodelį, statykim stakles, Vaižgantas mums bus maloningas, nes Baniuta, mūsų kaimo gražiausia mergelė, be rikto išstovėjo ant vienos kojos.“³¹ Viso to cituotoje Lasickio knygelėje nėra, Narbutas prirašė pagal jam žinomus kaimo papročius, tačiau rekonstruoto ritualo nuo pirminio šaltinio neatskyrė.

Nežiūrėdamas nurodytų ribotumų, Vėlius išvelgė pozityvų Narbuto *Mitologijos* vaidmenį: apibendrinta didžiulė sukaupta medžiaga – ne vien rašytinių šaltinių, bet ir etnologijos, folkloro duomenys, į baltų mitologijos sritį buvo atkreiptas užsienio mokslininkų dėmesys. Iš viso to, kas pasakyta, matome, kad Narbutas buvo tyrinėtojas, tačiau ne pagal nūdienos mokslo požiūrį, bet

29 Ten pat, p. 37, 38.

30 Ten pat, p. 23.

31 Ten pat, p. 25, 38.

5 pav. Teodoro Narbuto lenkų kalba parašytos Lietuvos istorijos (DSNL, T. 1, 1835) skyriaus apie aukas faksimilė.

pagal XIX a. I pusės supratimą. Pastebėtina ir tai, kad išaiškinimui pasitelkęs lyginamąjį religijų metodą, jis duomenis dėstė taupiai, per daug neįrodindamas. Rašė išskaičiuodamas dievybes, apeigas, aukojimus, šventas vietas ir daiktus. Lyg būtų siekęs išvardyti viską vien trumpai apibūdindamas. Todėl *Mitologijos* knygos pobūdis, kaip teisingai pastebėjo Naglis Kardelis, yra kompendinis, enciklopedinis. O gautas sudėtingo objekto – baltų religijos ir mitologijos – vaizdas, neapribotas pozityvistinio mąstymo, – platus ir turtingas³². Narbuto sudarytą dievų

klasifikaciją įvertino Vėlius. Prie ligi šiol neištirtų dalykų priklausio Narbuto aukų klasifikacija. Konkrečias aukas istorikas yra nurodęs savo knygos dievų sąrašė³³. Tačiau tai nėra mūsų tikslas.

Tikslas ir uždaviniai

Šio straipsnio tikslas yra pirmo *LTI* tomo antros dalies ketvirtame skyriuje, kuris

32 Iš straipsnio autorės konsultacijos su filosofu Nagliu Kardeliu.

33 Vėlius, N. Teodoras Narbutas – lietuvių mitologijos tyrinėtojas, *LTI*, t. 1, 1992, p. 62, 63, 67, 67, 71, 72, 74, 75, 80, 85, 97, 98, 102, 106, 109, 114, 119, 123, 124, 125, 136, 138, 148, 155, 157 ir kt.

apima dvidešimt puslapių³⁴, surūšiuoti ir sunumeruoti baltų aukojimai, kurie, kaip sakyta, tyrėjų liko neįvertinti (5 pav.). Turint omenyje, kad aukojimas yra svarbiausia religinio kulto dalis, apžvelgti tai yra svarbu. Todėl pirmas uždavinys – aptarti Narbuto sudarytą baltų aukų klasifikaciją.

Apžvelgę Narbuto veikalą ir ankstesnių tyrinėtojų darbus, matėme, kad istorijos mokslas Narbuto gyventu laiku dar tik formavosi, nebuvo plačiau žinoma nei Lietuvos istorija, nei pagrindžiantys ją rašytiniai šaltiniai, trūko istorinio darbo metodų. Kadangi istoriografijoje pagrindinė LTI autoriaus problema yra įvardijama naudotų šaltinių autentiškumo klausimas, antras straipsnio uždavinys yra Narbuto pateiktas žinias apie aukas tyrinėti kreipiant dėmesį į istorinius rašytinius šaltinius, kuriais paremta jo informacija.

Siekiant nurodyto tikslo ir uždavinių, pasitelkiami lyginamosios analizės ir šaltinių analizės metodai.

Baltų aukojimai Teodoro Narbuto *Lietuvių tautos istorijoje*

Veikale visi aukojimai yra suskirstyti į šešiolika rūšių: 1) mažoji auka; 2) paprastoji auka; 3) metinė sumestinė auka; 4) didžioji, arba šlapioji, auka; 5) didžiausioji auka; 6) auka požemio dievams; 7) nuolatinė auka; 8) padėkos auka; 9) auka Laimos arba Mėnulio garbei; 10) permaldavimo auka; 11) auka už mirusiųosius; 12) auka už tėvynę; 13) juodoji auka; 14) pranašaujamoji auka; 15) apžado auka; 16) arklio auka.

Matome, kad aukos klasifikuojamos pradedant nuo mažų ir paprastų einant prie didesnių.

Kokios konkrečiai jos buvo, išsiaiškinsime kiekvieną iš aukų apžvelgę atskirai.

1. Mažoji auka

Pirmoji, Narbuto nurodyta pagal apimtį ir dydį, yra mažoji auka, kai dievams aukojama labai nedaug – tik nupulto gėrimo. Pateikiamas ritualas: atliekama namų aplinkoje, šeimininkas arba vyriausias vaišių dalyvis, stovėdamas už stalo, ties jo viduriu, veidu į duris pasimeldžia, tada ima duonos gabalą, mirko jį alaus taurėje, pašlaksto vietą, kurioje mano esant dievą ar fetišą, atsigeria alaus, valgo duonos, likutį atiduoda šeimininkei, kuri išpila ant slenksčio sakydama: „Tebus sotūs šie namai gyventojui, sveičiui ir pavargėliui.“ Tuomet šeimininkas gėrimo įsipila dar kartą, nugeria, po to jau geria bei vaišinas kiti susirinkusieji. Tarptautinėje literatūroje šitokia nupylimo auka vadinama libacija. Baltų rašytiniuose šaltiniuose apie libacijas duomenų yra. Tačiau nė viename iš jų nėra Narbuto nurodytų ritualo detalių. Visa tai jis rekonstravo pagal XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios Lietuvos kaimo papročius. Tai rodo jo pastaba aprašymo pabaigoje, kad jo gyvenamu metu tokios nupylimo apeigos dar praktikuotos Lietuvos kaime. Tai, kad gėrimo aukojama šlakstant vietą, kurioje namuose įsivaizduota esant dievą ar fetišą, reiškia, jog liaudies paprotį autorius papildė savo žiniomis apie aukojimą namų dievams Antikos laikais³⁵.

34 DSNL, p. 275–295.

35 Tai matyti iš to, kaip autorius anksčiau aprašo fetišizmą LTI, t. 1, 1992, p. 152, 159.

2. Paprastoji auka

Suprasdamas, kad libacija praeityje galėjo vykti visai kitaip negu aprašė, tą pačią auką jis nukelia į antrą aukojimų rūšį ir pavadina paprastąja auka, pastebėdamas, kad ši auka nuo pirmosios skyrėsi tuo, jog archajiniais laikais jai atlikti kviesdavę žynį, daugiau būta maldų, burtų, prieš ir po vaišių – dainų.

3. Metinė sumestinė auka

Šią aukos rūšį autorius išskiria atsižvelgdamas į jos išsigijimo būdą ir laiką. Kiekvienu metų pabaigoje iš didelio būrio aukotojų būdavo surenkami pinigai ir kitos gėrybės, kurias pardavę už susidariusią sumą nupirkdavo aukojamą gyvulį – ožį ar jautį. Pagal aukojimo eigą ir detales tai – *Sūduvių knygelėje* aprašyta auka. Tačiau Narbutas, pasakodamas apie aukojimą, remiasi ne ja, bet Motiejaus Strijkovskio *Kronika*³⁶:

„Ketvertas ar šešetas kaimų sueina į vieną vietą, susirenka arba tarytum prisikalėdoja pinigų, duonos ir kitų gėrybių; [jas] pardavę, jeigu bus gavę daug pinigų, tuojau už tuos pinigus perka jautį ir ožį, sueina į vieną namą, kur užkuria didelę ugnį; ten pat jų žmonos supila kvietinius ir grikių miltus, iš kurių pridaro paplotėlių. Paskui viršaitis, jų žynys, stabmeldžių papratimu užsidėjęs ant galvos vainiką, uždeda ranką ant ožio arba jaučio ir prašo visų dievų, kiekvieno atskirai, kuriuos pirmiau išvardijau, idant maloningai teiktųsi priimti tos šventės apėigą ir auką. Tada visi vyrai sugriebę jautį arba ožį už ragų, veda į kluoną ir pakelia į viršų, o žynys viršaitis (*Wurszajt*), persijuosęs rankšluosčiu, antrą kartą šaukiasi visų dievų, bylodamas: „Tai yra garbinga auka ir

mūsų tėvų atminimas, idant numaldytume mūsų dievų rūstybę.“ Paskui šnibždėdamas apeina aplink jautį, papjauna jį, o kraujo neišlaisto ant žemės, bet nuleistą į indą semia ąsotėliu arba taure. Viršaitis [tuo krauju] šlaksto žmones, o likutį išdalija į puodelius ir kiekvienas namuose pašlaksto savo gyvulius, kaip mes esame įpratę [šlakstyti] šventintu vandeniu. Sukapotą į gabalus gyvulį verda katiluose. Vyrai sėdi aplink ugnį, moterys jiems atneša nekeptus tešlinius paplotėlius, o jie, kiekvienas, pagriebęs po paplotėlį, mēto per ugnį vienas kitam į rankas, kol apkepa; paskui visą naktį valgo ir geria, dainuoja, pučia ilgus trimitus“.

Kadangi Narbutas, kaip sakyta, čia cituoja ne pirminį šaltinį – *Sūduvių knygelę*, bet ją savo *Kronikoje* perpasakojusį Strijkovskį, todėl pastarosios netikslumus pakartojo *LTI* tekste. Strijkovskio ir taip pat Narbuto pateiktoje citatoje neteisingai rašoma, kad už surinktus pinigus perka ir ožį, ir jautį, iš tikrųjų turi būti – „ožį arba jautį“. Mat priklausomai nuo susirinkusių, – esant didesniai žmonių sambūriui aukodavo jautį, kai dalyvių mažiau – ožį³⁷.

Narbutas, kaip ir Strijkovskis, toliau tos klaidos nebekartoja; kai reikia nusakyti aukojamą gyvulį rašo „ožys arba jautis“. *Sūduvių knygelėje* nėra nurodyta tokių detalių, kaip paaukoto gyvulio kraujui supilti Narbuto minimi indai: puodelis, taurė, be to, – vainiko ant žynio galvos ir pan. Citatos pabaigoje pasakyta: aukotojai, besivaišindami per visą naktį, dainuoja ir groja ilgais trimitais. *Sūduvių knygelėje* skaitome: „fressen und saufen sie aus hornern die ganze nacht“³⁸ (liet. *ėda ir*

36 *DSNL*, s. 281–282; *LTI*, t. 1, 1992, p. 245–246.

37 *BRMŠ*, t. 2, p. 132, 142.

38 Ten pat, p. 133.

geria iš ragų visą naktį). Kadangi dainomis ir trimitų garsais palydimas lietuvių aukojimas dievui Žemininkui (*Ziemiennik*), šį paprotį Strijkovskis liudija jo gyvenamu metu buvus įvairiose LDK vietose ir aprašo savo *Kronikos* tekste anksčiau už sūduvių, tad dėl analogijos dainavimą ir grojimą aukojant jis priskyrė sūduviams. Juo pasekė sūduvių atnašavimą perpasakojęs Narbutas.

Keistoka, kad prie trečiosios – *metinės sumestinės aukos* – Narbutas nepriskyrė, gal nepastebėjęs, Strijkovskio *Kronikoje* užrašyto autentiško, Žemininkui skirto aukojimo, atliekamo rudenį, nuėmus derlių, taigi tuo pačiu metu kaip sūduvių aukojimas. Strijkovskio žodžiais: „Tada jie keldavo sudėtinę puotą, į kurią susimesdavo visi, kartais iš trijų ar net keturių kaimų.“³⁹

Vietoj to Narbutas nurodė Simono Grunau liudijimą apie prūsų valstiečių ožio aukojimą, kurį dominikonų vienuolis aptiko atsitiktinai prūsų kaime užėjęs į trobą: daug susirinkusių žmonių, vaidilą, sėdintį ant pakylės, pasakojantį apie tautos kilmę ir žygius, jam išpažįstančius kaltes dalyvius, kurie giedodami keldavo ožį į viršų, ir kita. Narbutas tą aukojimą priskyrė trečiai grupei. Nežiūrint to, kad Grunau *Kronikoje* visai nepažymėti tos grupės požymiai, tai yra, kad prūsų valstiečių aukojimas buvęs sudėtinis, kad vykęs metų gale derliaus nuėmimo proga⁴⁰. Greičiausiai jis tuos duomenis trečiajai aukų grupei suteikė savo nuožiūra. Iš laiškų yra žinoma, kad Grunau *Kronika* Narbutas buvo susidomėjęs praėjus vienuolikai metų nuo pirmojo *LTI* tomo, kuriame suklasifikuotos mūsų aptariamos aukos,

pasirodymo: laiške Daukantui rašė skaitęs Grunau veikalą, teiravosi, ar Sankt Peterburgo bibliotekose nėra Grunau rankraščio, ir kiek traktatų jį sudaro⁴¹. Kadangi kiekviena Grunau veikalo dalis suskirstyta atskirais skyreliais (traktatais), reikia manyti, jog Narbutas turėjo nedidelę tos kronikos dalį.

Tai rodo ir Narbuto nupieštas prūsų Romovės vaizdas (2 pav.). Apie šventvietės centre augusį galingą ąžuolą, tarp kurio šakų buvo įstatyti dievų – Patulo, Perkūno ir Patrimpo – stabai, o aplinkui gyveno žyniai, informuoja vienintelis Simonas Grunau. Jis paveikslėlio nepateikė, tik nupasakojo tekste. Tačiau rekonstruodamas Romovės religinį centrą, Narbutas perpiešia Kristupo Hartknocho knygos iliustraciją⁴². Ją papildė įvairiomis detalėmis. Paminėsime tik svarbiausias iš jų: jis nupiešia vartus, vedančius į šventvietę, dievų trijulę vaizduojama ne tarp šakų, bet tarsi trilypiame altorėlyje medžio papėdėje, šventą ąžuolą juosia ne audeklo užuolaida, kaip nurodyta Grunau *Kronikoje*, bet sienelė, kurioje pažymėtos nišos kitiems dievams. Mat nišas mini klaidingai Grunau tekstą supratęs Strijkovskis⁴³. Iš tikrųjų nei Hartknocho, nei Narbuto Romovės rekonstrukcija nėra tiksli. Kadangi nesilaikoma Grunau pagrindinio teiginio, jog prūsų dievai Rikojoto ąžuole stovėjo ne vienoje eilėje, bet skirtingose medžio pusėse. Į šią – esminę šventvietės ąžuolo savybę – neseniai atkreipė dėmesį Lietuvos istorikas Egidijus Miltakis⁴⁴.

41 *Simono Daukanto laiškai Teodorui Narbutui*, p. 585.

42 Hartknoch, Ch. *Alt – und Neues Preussen*, Frankfurt und Leipzig, 1684, S. 116, 139.

43 *BRMŠ*, t. 2, p. 543.

44 Miltakis, E. Rikojotas S. Grunau *Kronikos* duomenimis: lyginamasis aspektas, *Kultūrologija* 19, *Rytai – Vakarai: Komparatyvistinės studijos XIII*, Vilnius, 2014, p. 575

39 Ten pat, p. 548.

40 Simon Grunau's *Preussische Chronik*, hrsg. M. Perlbach, Bd. 1, Leipzig, 1876, S. 91.

Grįžtant prie aukojimų, klasifikacijoje nenurodyta ne tik Strijkovskio užrašyto aukojimo Žemininkui, bet ir daugiau sumestinių aukų, kurių yra užfiksuota baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose⁴⁵. Sumestinės aukos čia dar vadinamos *samboriais*. Būta bendruomeninių ir šeimyninių samborių. Pavyzdžiui, Matas Pretorijus užrašė metų gale atliekamas įdomias šeimynines apeigas, kai sumetant trejus devynerius kartus įvairius naujo derliaus grūdus, aukojimui gamintas alus ir duona. Ši Pretorijaus rankraščio vieta Narbutui nebuvo žinoma. Akivaizdu, kad jo tikslas šioje pastraipoje – tik nurodyti metinius sumestinius aukojimus, o ne pateikti visas sumestines aukas. Mintį paremia tai, jog savo *LTI* pataisytame rankraštiniam variante aukų klasifikaciją jis papildė įvesdamas atskirą samborių (*Sobari*) grupę⁴⁶, jos tačiau nekommentavo nukreipdamas žiūrėti savo knygos dievų sąrašė Aušlavį. Ten skaitome pažymėtus vėlyvus latvių 1602, 1625 m. bendruomeninius sambėrinčius aukojimus, siekiant apsaugoti nuo maro pagal Pauliaus Einhornio veikalą *Latvių Kuršo kunigaikštystėje reformavimas* (1627 m.). Tuo remdamasis Narbutas klaidingai nusprendė samborius buvus specialia su gydymo sritimi susijusia auka ir priskyrė Aušlaviui. Nėra žinių, kad šį dievą būtų garbinę latviai. Apskritai samboriai, kaip sudėtinė auka baltų kultūroje praktikuota ir kitomis progomis⁴⁷, taigi buvo skirta įvairioms dievybėms.

45 *BRMŠ*, t. 2, p. 641.

46 *LMAVB F 17*, b. 247/7, p. 604–605, 614.

47 Usačiovaitė, E. Baltų aukojimas ir jo reliktai lietuvių tradicijoje, *Baltai ir slavai: dvasinių kultūrų sankirtos*. Sudarė ir redagavo Tatjana Civjan, Marija Zavjalova, Artūras Judžentis, Vilnius, 2014, p. 333–335.

4. *Didžioji, arba šlapioji, auka*

Kitaip nei ankstesnė auka, įgyta kaimo bendruomenių nariams tikslingai sumetetus, lėšas didžiai aukai imdavo, pasak Narbuto, iš tautos izdo arba regioninių pajamų, skirtų kunigaikščiui. Vadinasi, šioji auka būtų senesnė, siektų ikirikščioniškuosius LDK laikus; kur kas greičiau nunykusi nei sambėrinė. Aukojama būdavo alke iškilmingų švenčių metu, vadovaujant vyriausiam ar vietinės reikšmės žyniui.

Didžiai aukai būdinga, kad aukojamo gyvulio mėsą nuplaudavo greta buvusioje, šventu laikytame vandens telkinyje (šaltinyje, ežere, upėje), tuo vandeniui apšlakstydavo susirinkusiuosius. Vaidila tris kartus šaukdavęs „Eikite šalin, netikėliai“, – tai reiškia, kad niekas iš svetimų, nepašvęstųjų aukojime dalyvauti negalėjo. Atnašaujama mėsą, sudėtą į krepšius, užsikėlę ant galvos, žyniai triskart apnešdavo apie šventąjį medį. Priėję vietą tarp medžio ir aukuro – dievų akivaizdoje – krepšius keldavo aukštyn. Gyvulio vidurius, galvą ir kai kurias kitas dalis sudegindavo, gerąją mėsą ir iškeptą duoną pasidalydavo žyniai su garbingiausiais aukojimo dalyviais. Paprasti žmonės gaudavo pelenuose keptų raguolių, sriubos, alaus. Aukojimo metu žmonės laikydavosi tylos, o davus ženklą keldavo į viršų rankas.

Tai savitas aukojimas su pagrindiniais apeiginiais veiksmais – atnašaujamos mėsos plovimas šalia esančiame, sakraliųjų paskirtų turinčiame vandens telkinyje, nešimas apie šventąjį medį krepšiuose, kuriuos žyniai laiko ant galvos, priėjus fasadinę medžio dalį krepšių kėlimas į viršų siekiant parodyti atnašą dievams. Kituose

baltų rašytiniuose šaltiniuose aptinkamos ne visos paminėtos detalės. Tik Matas Pretorius, cituodamas Jono Bretkūno raštus apie prūsus, pažymi svarbiausią iš jų: „kiekvieną sudegintą gyvulį, taip pat žmogų, kuris turėjo būti sudegintas, jie tris kartus apvesdavo aplink šventąjį ąžuolą, tarytum jį pristatydami kiekvienam stabui.“⁴⁸ Vadinasi, tikėtina, kad *LTI* aprašytas aukojimas galėjo priklausyti baltams.

Bet Narbutas nurodo, duomenis apie šį aukojimą ėmęs iš J. F. R. – Johanno Friedricho Rivijaus – kronikos⁴⁹. Kronika ji vadinama, nors iš tiesų tekstą sudaro XVII a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje daryti išrašai iš kitų rašytinių šaltinių. Keletas fragmentų susiję su Lietuva. Tarp jų – dingusios pirmosios Lietuvos istorijos, parašytos XVI a. Augustino Rotundo, ištraukos. Nuo XIX a. vidurio iki šių dienų dėl Rivijaus kronikos istoriografijoje ryški takoskyra. Viena vertus – skepticizmas, pareikštas garsių lenkų tyrinėtojų, jog tai esąs Narbuto falsifikatas⁵⁰. Šiai pozicijai atstovauja ir lietuvių istorikas Artūras Dubonis⁵¹. Kita vertus dėl *Kronikos* neabejojo Maria Baryczowa, Šalūga⁵², Redos Griškaitės manymu šią *Kroniką* Narbutas galėjęs įsigyti Rusijos – Švedijos karo metu buvdamas Taline⁵³.

48 Pretorius, M. *Prūsijos įdomybės arba Prūsijos regykla*, t. 3, parengė Ingė Lukšaitė ir kt., Vilnius, 2006, p. 224–225.

49 *LTI*, t. 1, 1992, p. 246–247.

50 *BRMŠ*, t. 2, p. 453.

51 Dubonis, A. Rivijaus kronikos byla, *Lituanistica*, 1997, nr. 4 (32), p. 6.

52 *BRMŠ*, t. 2, 454.

53 Griškaitė, R. Istorinės savimonės ištakų ieškant, p. 164.

5. Didžiausioji auka

Pati didžiausia auka būdavo, kai vyriausias žynys atnašaudavo daugybę įvairių dalykų. Kokių konkrečiai, autorius nepasako. Tai vykdavo svarbių iškilnių metu ar turtingo asmens jungtūvių proga, palydint muzikai. Remiasi XVIII a. Bergerono išleistu Venecijos ambasadoriaus Kontarinio (*Ambrosio Contarini*) kelionės į Persiją aprašymu⁵⁴. 1477 m. grįždamas į Veneciją, jis apsilankė Trakuose. Pilyje buvo priimtas Lenkijos ir Lietuvos valdovo Kazimiero Jogailaičio. Po pokalbio svečias buvo pakviestas į kitą salę vaišėms; čia pučiant trimitams įžengė valdovas su gausia palyda. Prieš įnešant atskirus patiekalus vėl ir vėl pasigirdavo trimitų garsai. Prie stalo buvo praleistos maždaug dvi valandos. Suprantama, jog Kantarinis ilgą puotą su trimitų garsais pažymėjo kaip viešnagės Lietuvoje savitumą⁵⁵. Nors priėmimas Trakų pilyje jokių būdu nebuvo pagoniškas, Narbutui tai leido manyti, kad senovėje atliekant aukojimus keltos didelės puotos taip pat buvo palydimos muzikos. Be trimitų jis dar pridėjo kitus elementarius muzikos instrumentus: ragus, dūdeles, būgnus, katilų mušimą.

6. Auka požemio dievams

Požemio dievams maistą aukodavo aukurų papėdėje ar tam tikrose vietose laukuose, užkasant valgių liekanas, ant žemės nupilant gėrimo⁵⁶. Ši aukų rūšis Narbuto sukonstruota remiantis Antikos aukojimų chtoninėms dievybėms pavyzdžiu.

54 *LTI*, t. 1, 1992, p. 247.

55 Klimas, P. Ambrosio Contarini Venecijos ambasadorius Lietuvoje (1474–1477), *Praeitis*, t. 2, Kaunas, 1933, p. 23–24.

56 *LTI*, t. 1, 1992, p. 247.

7. Nuolatinė auka

Tai – kasdieninis amžinosios ugnies kursymas pagonybės laikais⁵⁷. Apie nuolatinį ugnies palaikymą lietuvių tradicijoje rašo Janas Dlugošas (XV a.), prūsų religijoje – Simonas Grunau, dar pažymėdamas, jog ugnies priežiūra buvusi žynių (vyrų ir moterų) pareiga⁵⁸. Jais remdamiesi Hartknochas, Pretorijus vadina tai nuolatine auka⁵⁹.

8. Padėkos auka

Dėkodami dievams už karo žygyje laimėtą pergalę, sudėgindavo žymiausią į nelaisvę paimtą riterį⁶⁰. Jį paaukodavo sėdintį ant žirgo, pririšę tarp keturių žemėn įkastų stulpų. Aplinkui prikraudavo sausų dervingų malkų, apdėdavo taip, kad būtų virš riterio galvos. Tada laužą padėgdavo. Prieš paaukojant vesdavo raitą riterį tris kartus aplink aukurą. Jei žymių belaisvių pasitaikydavo daugiau, kurį iš jų paaukoti spėsdavo traukdami burtus.

Faktai, kad prūsai savo dievams atnašavo belaisvius, pasitelkti iš XIV a. vokiečių kronikų: lotynų kalba parašytos Petro Dusburgiečio *Prūsijos žemės kronikos* (1326 m.) ir ją į vokiečių kalbą eilėmis išvertusio Mikalojaus Jerošiniečio⁶¹. Šių šaltinių Narbutas nenurodė, bet kad jais rėmėsi aišku iš būdingo, ten aprašyto pasiruošimo aukoti: priemonė aukai pritvirtinti – keturi stulpai, laužo konstravimas taip, kad nesimatytų nei riterio, nei žirgo; aukos pasirinkimas burtų

keliu. Tačiau tose kronikose nenurodytos Narbuto minimos detalės: vedimas raito riterio triskart apie aukurą ir laužui skirtos dervingos, sausos malkos. Apie malkų sausumą perskaityta Simono Grunau *Kronikoje*⁶². Jų dervingumo savybę Narbutas pridėjo nuo savęs, kaip ir riterio vedimą tris kartus aplinkui aukurą prieš paaukojant, rekonstruodamas, galimas dalykas, pagal perskaitytus vėlesnius rašytinius šaltinius, – turimą aukojimo ritualą Riviaraus *Kronikoje* ar Bretkūno rankraščiuose, nors ten kaip matėme, nurodyta, kad atnašą žyniai tris kartus veda ar neša apie šventąjį medį.

Belaisvių aukojimas baltiškoje senovėje yra mokslo patvirtintas dalykas⁶³.

Tokio pobūdžio praktikuoti aukojimai tarp lietuvių paliudyti XIII–XIV a. rašytiniuose šaltiniuose: *Lenkų analuose* (1279 m.), *Eiliuotoje Livonijos kronikoje* (apie 1290 m.), Vygando Marburgiečio *Naujojoje Prūsijos kronikoje* (1394 m.), *Varmės vyskupo pranešime popiežiui* (1418 m.), Jono Posilgiečio *Prūsijos žemės kronikoje* (apie 1340–1405 m.)⁶⁴.

Narbutas žmonių aukojimo analogų randa frankų, saksų, slavų ir kitų tautų senuose papročiuose. Juos kildina iš kanibalizmo, remdamasis vien vokiečių poeto Heinricho Heinės nuomone apie Homero įvaizdžius. Rankraštiniame pataisytame pirmojo *LTI* tomo variante Narbutas Heinės nebemini, bet teiginį apie antro-

57 Ten pat, p. 247–248.

58 *BRMŠ*, t. 1, p. 578; *Grk*, p. 89, 94.

59 Ten pat, t. 2, p. 558.

60 *LTI*, t. 1, 1992, p. 248.

61 Dusburgietis, P. *Prūsijos žemės kronika*, Vilnius, 2005, p. 175; *BRMŠ*, t. 1, p. 360, 366, 370, 375.

62 *Grk*, p. 89.

63 Vėlius, N. Baltų religijos ir mitologijos šaltinių pobūdis, *BRMŠ*, t. 1, p. 42; Dusburgietis, P. *Prūsijos žemės kronika*, p. 83, 7 komentaras.

64 *BRMŠ*, t. 1, p. 269–271, 300, 309, 313, 456, 461, 469, 470, 475, 477, 523–524.

pofagiją išlaiko, pabrėždamas tokių aukų archajiškumą, tarptautinį bendrumą⁶⁵.

Mūsų laikų tyrinėtojai šio reiškinių kilmę sieja su prieš 400 tūkstančių metų gyvenusių neandertaliečių kultūra, kurioje kanibalizmas praktikuotas ritualiniais tikslais. Tose pasaulio vietose, kur jis išliko, ilgiau įsivaizduota, kad žmonių aukojimas reikalingas dievų maistui, todėl laikytas ypač vertinga primityvaus ritualo dalimi. Amžiams slenkant tai buvo pakeista kitomis aukomis (gyvūnais ir jų atvaizdais). Užuominų išliko mitologijoje, pvz., Antikos dievas Kronas, ryjantis savo sūnus, kad šie neperimtų sosto; Dionizas *Omados* („ėdantis žalią mėsą“), jam skirtų ceremonijų metu žmonės būdavo sudraskomi į gabalus; slavų folkloro *Baba Jaga* – moteriškos lyties miško žmogėdra, mintanti krosnyje išsikeptais vaikais, ir kt.⁶⁶

9. Auka Laimos arba Mėnulio garbei

Autorius iškart pasako nieko nežinąs apie aukas, kurios atnašautos, bet į savo klasifikaciją įtraukė, matyt, dėl Mėnulio svarbos pagal analogiją su Senojo pasaulio religija. Turėdamas omenyje tai, kad Mėnulis dėl nenutrūkstamo pasirodymo nakties danguje skirtingomis fazėmis (jaunatis, priešpilis, pilnatis, delčia), dėl laiko matavimo pagal naują mėnulio ciklą laikytas atsinaujinimo, nemirtingumo, o

65 LMAVB F 17, b. 247/7, p. 271.

66 Ивик, О. *История человеческих жертвоприношений*, Москва, 2010, с. 12; Kernbach, V. *Dictionar de mitologie generală*, București, 1989, p. 98; *Der Große Brockhaus Handbuch des Wissens in zwanzig Bänden*, Bd. 13, Leipzig, 1932, S. 848; Cotterell, A. *Słownik mitów świata*, Katowice, 1997, S. 185; *Мифы народов мира*, т. 1, Москва, 1987, с. 149.

dėl paslaptinių vegetacinių nakties procesų – derlingumo, vaisingumo ir taip pat žmogaus likimo valdovu⁶⁷. Mėnulio dievybė lietuvių mitologijoje rekonstruojama su nuoroda į rankraštį vyskupo Petro (Viduramžių teologo, filologo ir bažnyčios veikėjo iš Venecijos Petrus ab Alliaco, 1350–1429 m.), su kurio veikalu Narbutą supažindino istorikas Kotzebue⁶⁸. Čia rašoma, jog po Saulės garbinimo antroji vieta atiteko Mėnuliui, kuris vadintas *Lelia Menella*⁶⁹, ką lietuviškai Narbutas įvardina kaip Lėlė⁷⁰ ir Mėnulis. Jis pažymi, jog keičiantis mitologijai, Mėnulio garbinimo dalis perėjusi deivei Laimai.

Kadangi visiems baltų dievams senovėje būdavo teiktos aukos, mūsų požiūriu, nenuosekli į aukų klasifikaciją įtraukti aukojimus atskiroms dievybėms, kaip padaryta šiuo atveju kalbant apie juodąją auką, atnašavimą dievams Gardaičiui ir Patului.

10. Permaldavimo auka

Permaldavimo aukų aprašymą autorius pradeda ir baigia smerkdamas žynių godumą ir apgaulę.

Kai baisusis dievas Poklius (*Poklus*) pasirodydavęs kieno nors namuose, šeiminkas skubėdavęs pas artimiausią žynį nešdamas permaldavimo auką. Dievų rūstybę numaldyti galėdavo tik daugybė daiktų, aukojamų per kelis kartus. (Kokie tai buvę daiktai, Narbutas sako nežinąs.) Kai tos aukos nepadėdavo ir Poklius namuose pasivaidendavo trečią kartą, reikėjo

67 Cooper, J. L. *Lexikon alter Symbole*, Leipzig, 1986, S. 121.

68 Griškaitė, R. Istorinės savimonės ieškant, p. 163.

69 *LTI*, t. 1, 1992, p. 142.

70 Apie slavų dievybę Lelį Polelį XVI a. rašė Martynas Kromeris: *BRMŠ*, t. 2, p. 419.

paaukoti žmogų, kurį nurodydavęs žynys, gal net pats krivių krivaitis. Šeiminkas nurodytąjį turėjo nužudyti, o jo galvą padėti prie stabo. Tačiau ilgainiui atnašauti barbarišką auką liautasi, – pakakdavo, kad susižeidęs žynys dievui nulašindavo savo kraujo, prie Pokliaus stabo padėdavo gyvulio kaukolę⁷¹.

Pasakojime yra epizodas iš Simono Grunau *Kronikos* apie prūsų aukas dievui Patului (*Patollo*). Joje parašyta, kad Patulas vaidendavosi ir gąsdindavo namuose, ypač kilmingųjų dviem atvejais: jei kas neklausydavo žynio kirvaičio (*kirwaidens*) įsakymų, pas tokį dievas ateidavo naktimis daug kartų, gąsdindavo, kol neišmirdavo tų namų žmonės arba nesuskubdavo įsipareigoti pagerbti Patulo Rikojote. Tačiau tai atlikti uždelsus būdavo kamuojami toliau. Kitas atvejis, kai per mažai aukota mirus giminaičiui, dievas pasirodydavo artimųjų namuose, reikėdavo atnašauti daugiau, o jam atėjus trečiąją kartą – paaukoti žmogaus kraujo. Dovaną įteikus Rikojoto vaidilučiui (*waidlloten*), šis įsipjaudavo į ranką dievui nuliedamas savo kraujo. Tada šventajame ažuole pasigirsdavęs pritarimo murmėjimas⁷².

Šiuo Grunau *Kronikos* aprašymu, nei joje minimu dievo Patulo apibūdinimu Narbutas nesinaudojo, kadangi, kaip minėta anksčiau, rašydamas *LTI* pirmąjį tomą visos Grunau *Kronikos* neturėjo, rėmėsi jos ištraukomis. Todėl abu Grunau išskirti aukojimo atvejai Narbutui susilieję į vieną, praleista tai, kad Patului, kaip mirties dievui, privalu daug

aukoti po žmogaus mirties. Neteisingu autoriaus supratimu, Patulo gąsdinimu pasireiškusi visų dievų rūstybė. Išnašoje Narbutas nurodo, kad rėmėsi istorikų pranešimais⁷³. Dievo Pokliaus apibūdinime kitoje *LTI* vietoje pažymi, jog tai buvo Casparo Hennenbergerio *Didesnių Prūsijos krašto žemėlapių paaiškinimas* (1595 m.). Iškraipytas pirminis Patulo (*Pattolo*) teonimas veda prie Strijkovskio (*Poklus*) ir Lasickio (*Pocclum*) veikalų⁷⁴. Be to, pamatęs Aleksandro Gvagninio *Europinės Sarmatijos aprašyme* (1578 m.) dar kitokią dievavardžio formą – *Patelo*, jis neatpažino, jog tai yra vienas ir tas pats dievas. Iš turimos medžiagos padarė net du dievus, mūsų aptartą Poklių (*Poklus*) ir Patelą (*Patelo*)⁷⁵.

11. Auka už mirusius

Labai lakoniškai autorius nusako šią aukų rūšį. Teigdamas, kad aukos mirusiems buvo skirtos pragaro dievams, jas apibūdina nurodydamas kelias atmainas: elementarų gėrimų nupylimą, mėsos numetimą po stalu per laidotuves ir mirusiųjų paminėjimo vaises, taip pat – maisto nešimą į kapines. Vaizdinga jo pažymėta detalė, kad po stalu numestą maistą suėsdavę plėšrūs namų gyvūnai, leidžia manyti, jog šio aukojimo relikts Narbutas galėjo stebėti dar savo gyvenamo meto kaime. Mat Lietuvos tyrinėtojai yra nustatę baltams būdingą mirusiųjų maitinimo tradiciją, išlikusią kai kuriose Lietuvos vietose iki XX a.⁷⁶

71 *LTI*, t. 1, 1992, p. 249–250.

72 *Grk*, p. 94–95.

73 *LTI*, t. 1, 1992, p. 250.

74 *BRMŠ*, t. 2, p. 512, 545, 586, 600.

75 *LTI*, t. 1, 1992, p. 71, 76.

76 *BRMŠ*, t. 2, p. 670, 596, 153, 633, 629; Vyšniauskaitė, A. *Mūsų metai ir šventės*, Kaunas, 1993, p. 121–122.

Kita Narbuto pažymėta aukų atmaina – įvairių dalykų, net gyvų žmonių, aukojimas laidotuvių lauže. Nors autorius nedetalizuoja, jo teiginio teisingumą patvirtina *Eiliiotoji Livonijos kronika*, kurioje vardijama, ką kartu su mirusiais sudegindavo prūsai: ietis, skydus, šalmus, kalavijus, kuokas ir žirgus⁷⁷. Petras Dusburgietis ta proga teikiamas aukas suskirstė pagal socialinę diferenciaciją: mirus paprastam prūsui kartu su juo į kremavimo ugnį dėdavo kasdienio darbo reikmenis. Mirus kilmingajam – drabužius, žirgus, medžioklės sakalus, šunis ir netgi kai kuriuos pavaldinius⁷⁸. Ypač prabangių aukų būta, kaip liudija Hermanas Vartbergietis, Vygandas Marburgietis, pagonybės laikais laidojant Lietuvos kunigaikščius. Antai Algirdas sudegintas su aštuoniolika žirgų, Kęstutis aprengtas puošniais kunigaikščio apdarais, šarvuote, su kalaviju, ietimi, strėline, ištikimu tarnu, pabalnotu žirgu, keliais kurtais, sakalais ir kt.⁷⁹

Narbuto teigimu, už nukautus kare saviškius aukai sudegindavo belaisvius arba parsivarytus gyvulius. Nors autorius šaltinio nenurodo, jo teiginį paremia *Eiliiotosios Livonijos kronikos* epizodas, kuriame aprašomas lietuvių karo vadas Lengvenis, maždaug 1246 m. laimėjęs mūšį prieš Livonijos vokiečius, paimtą į nelaisvę riterį, privertė nešti komtūro galvą, žadėdamas nešantįjį paaukoti už nužudytą savo brolių⁸⁰. Galima dar pridurti, kad dėl kritusių mūšyje karių

atnašaudavo ne tik belaisvius, bet ir savo tautiečius. Pasak Henriko Latvio, apie 1204–1205 m. negrįžus iš karo vyrams, viename Lietuvos kaime nusižudė penkiasdešimt moterų⁸¹.

Dar viena autoriaus nurodyta atnašavimo mirusiems atmaina yra smilkymo auka. Remdamasis Strijkovskiū, Narbutas pasakoja, kad per Vėlines, prieš pradėdant vaišes, šeiminkas šaukštu pasėmęs įvairių javų miltų, druskos, juos parūkydamas tardavo: *ažu wissumos priatelos musu* (t. y. už visus mūsų bičiulius).

Taigi, kaip matome, aptartosios Narbuto aukos už mirusiuosius yra tikros.

12. Auka už tėvynę

Kai kraštą ištikdavo nelaimė, žyniai manydavo, jog dievai trokšta savanoriško pasiaukojimo už tėvynę. Reikėjo susideginti arba žūti mūšyje. Susidegindavo aukštieji žyniai, valdovas, kaip aprašyta Grunau *Kronikos* legendinėje dalyje⁸². Narbutas tikina žmonėse dar girdėjęs pasakojant, kad kelios dešimtys abiejų lyčių asmenų leisdavosi nužudomi (sudeginami) Tėvynės labui⁸³.

Mūsų manymu, būtent tokia elgsena pasižymi Pilėnų gynėjai, aprašyti Vygando Marburgiečio⁸⁴, – 1336 m. vasario 25 d. matydami pralaimėsią prieš gausesnį, pilį apsupusį priešą, į ugnį sumetė savo turtą, o patys nusižudė. Kad tai nebuvo savizudybė iš baimės, kaip rašoma kronikoje ir interpretuojama dar šiandien⁸⁵, rodo aukojimo

77 Ten pat, t. 1, p. 298, 308.

78 Dusburgietis, P. *Prūsijos žemės kronika*, p. 76.

79 *BRMŠ*, t. 2, p. 421, 469, 562, 571.

80 Ten pat, t. 1, p. 296–297, 306–307.

81 Ten pat, p. 279, 286.

82 *Grk*, p. 78–79.

83 *LTI*, p. 250.

84 *BRMŠ*, t. 1, p. 464–465.

85 Baronas, D., Mačiulis, D. *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda*, Vilnius, 2010.

pobūdis. Daug žmonių nužudė pilye buvusi žynė, kronikos žodžiais, pagonė senutė, pati nusižudžiusi vėliau.

Kitas Narbuto išskirtas ritualinis pasiaukojimo atvejis, kai keli šimtai karių puldavo žymiai skaitlingesnį priešą ir žūdavo besikaudami. Janas Dlugošas aprašo nepaprastą kovingumą jotvingių, kurie, net pralaimėdami, iš kovos lauko nesitraukdavo, dėl to buvo išžudyta visa tauta⁸⁶. Baltams būdinga ypatinga narsa, dvasios stiprybė, be abejo, galėjo būti sąlygota jų religijos⁸⁷.

Kitose tautose būta taip pat tikėjimo, jog tikintiesiems pažeidus tabu numaldyti užsitrauktą dievų rūstybę tegalėdavo vien žmogaus auka. Pagal nūdienos klasifikaciją ji priskiriama prie atgailos aukų⁸⁸. Kalbant Narbuto terminais, tai galėtų būti jo nurodyta dešimtoji – permaldavimo auka, kurią jis susiejo vien su dievu Pokliumi. Tai mes jau aptarėme anksčiau.

Turint omenyje išdėstytus duomenis, Narbuto pastebėtas baltų pasiaukojimas, dievams susideginant arba stojant į kovą su stipresniu priešu, yra tikėtinas.

13. Juodoji auka

Į aukų sąrašą įtraukta sūduvių auka, skirta laivų dievui Gardaičiui⁸⁹, kurį Narbutas nusako plačiau. Tai esąs ne vien laivų, bet ir vėjų, audrų, jūros ir sausumos vandens bei potvynių valdytojas, kuriam žvejai ir

jūreiviai atnašavo pagautas žuvis. Pasak Strijkovskio, be baltų Gardaitį taip pat garbino suomia⁹⁰. Dėl to Narbutas medžiagos ieškojo skandinavų mitologijoje. Aptikęs tarptautiniame mitų žodyne derlingumo dievui Fro (arba Frėjui) aprašytas kruvinas gyvulių ir žmonių aukas – *Froblosk*, jas priskyrė Gardaičiui⁹¹. Pavadino juodąja auka pagal girdėtą žemaičių dainą, kurioje *Judime* žodžiu nusakomi jūreiviai, paaukoti jūrai⁹². Aukojimo apeigas atlikdavę specialūs žyniai – signotai (*Sygenoci*)⁹³.

Be abejo, visa tai – laisva Narbuto rekonstrukcija. Klaidingą signoto interpretaciją yra kritikavęs Vėlius⁹⁴.

14. Pranašaujamoji auka

Prieš mūsų prūsai, pagavę kryžiuotį, pastatydavo žmonių akivaizdoje, tuomet žynys su ginklu smogdavo jam į krūtinę. Jei kraujas tekėdavo stipria srove, reikėdavo gerą būsimo mūšio sėkmę, jei vien tik lašėdavo – blogas ženklas, – karo puolimą sustabdydavo.

Vėlius pastebi, kad pagautus priešus dievams aukodavo rytiniai baltų kaimynai skitai, iš dvikovos su belaisviu apie karo sėkmę sprendavo germanai⁹⁵. Narbuto aprašytą kruviną būrimą mini

86 Ten pat, p. 568.

87 Batūra, R. Baltai – prūsai – jotvingiai ir Lietuva šimtmetinėse laisvės kovose, *Petras Dusburgietis. Prūsijos žemės kronika*, p. 297; Beresnevičius, G. *Lietuvių religija ir mitologija*, Vilnius, 2004, p. 97–98.

88 Heiler, F. *Erscheinungsformen und Wesen der Religion*, S. 212.

89 *LTI*, t. 1, 1992, p. ; *LTI*, t. 1, 1998, p. 318

90 *BRMŠ*, t. 2, p. 512, 545

91 Noël, F. J. *Dictionnaire de la fabre: ou mythologie grecque. latine, égyptienne, celtique, persane, syriaque, indienne, chinoise, mahométane, rabbinique, slavonne, scandinave, africaine, américaine, iconologique, cabalistique, etc.* Paris, t. 1, 1810, p. 617.

92 *LTI*, t. 1, 1998, p. 106.

93 Ten pat; *DSNL*, p. 290

94 *LTI*, t. 1, 1998, p. 34

95 *BRMŠ*, t. 1, p. 394, 407.

Henrikas Herfordietis 1355 m., Simonas Grunau⁹⁶.

15. *Apžado auka*

Jo esmė buvo, kad prieš išžygiuojant grobio, dievui įsipareigota paaukoti kare įsigytą gražiausią grobį. Grįžus būdavo atnašaujama daili belaisvė, papuošta gražiais drabužiais, gelėmis ir vainikais. Kaip išnašoje pažymi autorius, jis rėmėsi Hartknocho *Senosios ir Naujosios Prūsijos istorija*⁹⁷.

Visas išvardytas žmonių aukas Narbutas visai teisingai laiko barbariškomis. Atkreipia dėmesį, kad panašių turėjo ir kitos pasaulio tautos savo barbarybės periodu⁹⁸. Baltai jas praktikavę ne ilgiau kaip iki XIII a., o kai kurias panaikinę dar anksčiau. Vietoj žmonių aukojimų imta naudoti iš vaško pagamintas figūrėles⁹⁹.

16. *Arkliaus auka*

Tiksliu būtu pavadinti ne arkliaus, bet žirgo auka, kadangi žirgus baltai laikė ypatinga vertybe. Sekdamas Petru Dusburgiečiu, Narbutas rašo, kad numatytus aukojimui

žirgus prūsai nuvarydavo¹⁰⁰. Dievams paskirtų juodo, balto ir kitokio plauko arklių buitinėms reikmėms nenaudojo¹⁰¹.

***

Tai yra visų aukų sąrašas, Narbuto pateiktas *LTI* pirmame tome. Dar dviejomis aukų rūšimis šis sąrašas papildytas Narbuto pataisytame rankraštiniame jo variante. Prieš šešioliktą – *arkliu auka* yra įterpta *prakeikimo auka*¹⁰². Ją atlikdavo žynys turėdamas tikslą ką nors prakeikti. Papjaudavo gyvulį, kurį prie aukojimo ugnies tik parodydavo, sudeginęs išimtus vidurius, kalbėdamas užkeikimą skerdieną mesdavo į raistą¹⁰³. Šitokį aukojimą mini Matas Pretorijus, pažymėdamas, kad remiasi Jono Bretkūno rankraščiu¹⁰⁴. Vadinasi, tuo pačiu rankraščiu pasinaudojo, bet nenurodė, kaip dažnai atsitikdavo, Narbutas. Pretorijaus variante nėra intarpo dėl gyvulio vidurių sudeginimo. Neaišku, ar tai savo nuožiūra įrašė Narbutas, ar nepasižymėjo Pretorijus. Kadangi citatoje akcentuojama, jog prakeikimui skirtoji gyvulio auka prieš ją metant į raistą prie amžinosios ugnies būdavo tik parodoma, darome prielaidą, jog savo pastabą dėl būtino gyvulio vidurių sudeginimo galėjo prirašyti Narbutas. Aukojimą pelkėje, baltų praktikuotą nuo seno, patvirtina archeologiniai tyrinėjimai¹⁰⁵.

96 Ten pat, p. 408–409, t. 2, p. 79, 116.

97 *LTI*, p. 25.

98 Ten pat, p. 249.

99 Daugiau apie šiuos aukojimus žr.: Usačiovaitė, E. *Augimo samprata senojoje Lietuvos kultūroje*, Vilnius, 2005, p. 66; Ивик, О. *История человеческих жертвоприношений*, Москва, 2010; Schwenn, F. *Die Menschenopfer bei den Griechen und Römern*, Giessen, 1915; Greßmann, Menschen- und Kinderopfer in Israel, *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, Bd. 4, Tübingen, 1913, S. 290–293; Åke v. Ström und Haralds Biezais, Germanische und Baltische Religion, *Die Religionen der Menschheit*, Bd. 19, 1, Hrg. Christel Mathias Schröder, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1975, S. 95, 120, 224, 227; Фрезер, Д. Д. *Золотая ветвь*. Москва, 1983, с. 542 ir kt.

100 Dusburgietis, P. *Prūsijos žemės kronika*, p. 76.

101 Ten pat, p. 78.

102 LMAVBF 17, b. 247/7: skyrelis *Ofiara przekęcone*, p. 276.

103 Ten pat.

104 Pretorius, M. *Prūsijos įdomybės arba Prūsijos regykla*, parengė Ingė Lukšaitė ir kt., Vilnius, 2006, p. 202–203.

105 Bliujienė, A. Romėniškasis ir tautų kraustymosi laikotarpiai, *Lietuvos archeologija*, t. 3, Klaipėda, 2013, p. 236.

Rankraštiniame papildytame *LTI* pirmo tomo variante aštuonioliktu numeriu pažymėta sumestinė auka – *Sobari*¹⁰⁶. Šią grupę straipsnyje aptarėme analizuodami trečiąją Narbuto išskirtą rūšį – *metinę sumestinę auką*.

Archyviniame variante randame Narbuto papildytą įdomų dalyką apie savotiškus pagoniškų vaisių reliktus, praktikuotus Lietuvos kaimiečių XVII a. viduryje papapirinių bažnyčių globėjų ir konsekracijos proga. Kapinėse ir bažnyčios priemenėje rengdavo vaises iš atsineštinių valgių bei gėrimų, kuriuos paskirdavo bažnyčiai, o likučius išdalydavo vargšams. Narbuto manymu, tai buvo paveldėta iš senų laikų aukojimo vaisių. 1633 m. Vilniaus vyskupas Abraomas Vaina netikusį paprotį siekė išgyvendinti, tačiau jis dar tęsėsi XVIII a. pradžioje. Mat jo atsižadėti savo *Epistola pastoralis* (ganytojiškuose laiškuose) 1710 m. reikalavo ir Vilniaus vyskupas Konstantinas Kazimieras Bžostovskis¹⁰⁷.

Be nurodytų aukų, *LTI* pirmojo tomo skyrelyje apie aukas autorius apžvelgia ritualinį alaus, midaus panaudojimą¹⁰⁸. Remdamasis surinktomis etnografinėmis žiniomis mini javų nuovirą (*miecionikas*), kuris būdavo geriamas šiltas. Apibūdina aukojimo metu atliekamą išpažintį, priešaišką¹⁰⁹.

Išvados

Pirmajame *Lietuvių tautos istorijos* tome, kuris yra skirtas mitologijai, Teodoras

106 LMAVB F 17, b. 247/7, p. 276.

107 Ten pat, p. 277–278; *BRMŠ*, t. 3, p. 482.

108 *LTI*, t. 1, 1992, p. 241–242.

109 Ten pat.

Narbutas pateikė šešiolikos baltiškų aukojimo rūšių sąrašą. Jį iki aštuoniolikos papildė ruošdamas knygos pakartotinį leidimą.

Narbuto aukų klasifikacijoje galima įžvelgti kelias jų grupes. Aukos grupuojamos į mažąsias, didžiąsias, didžiausias; pradedant nuo mažų, paprastų, pereinant prie didesnių, sudėtingesnių. Kita akivaizdi aukų grupė – pagal aukojimo tikslą – padėkos, permaldavimo, pranašavimo, apžado aukos. Visa tai papildoma įdomesniais aukų aprašymais iš įvairių šaltinių ar rekonstruotais.

Jei prisiminsime, kad Narbuto tikslas buvo Lietuvos istorija – sintetinis darbas, kurį jis pradėjo baltų mitologija, t. y. susistemindamas šios srities medžiagą. Todėl apibūdindamas aukas, jis rėmėsi ne vien pirminių baltų religijos šaltinių duomenimis, bet ir prieš jį rašiusių autorių apibendrinimais; ieškojo panašumų su kitų tautų senąja religija. Suprasdamas XIX a. lietuvių liaudies papročių istorinę vertę, juos siejo su pagoniškomis aukojimo apeigomis. Dėl to jo pateikti aukojimai atsekami pagal baltų rašytinius šaltinius, o rekonstruotieji – pagal tradicinius lietuvių papročius; taip pat – analogijas su kitomis tautomis. Tad klasifikuodamas baltų aukojimus, autorius tuščiai nefantazavo, bet rėmėsi savo meto mokslinė logika, laisvai taikydamas XIX a. pirmoje pusėje užsienio religijotyroje naudojamą lyginamąjį metodą. Kai apskritai nieko konkretaus apie tam tikros rūšies aukas negalėjo pasakyti (pvz., *Mėnuliui*, *Pokliui*), jis rašydavo, kad nežinąs.

Didelė dalis Narbuto išskirtų baltiškų aukų rūšių turi atitikmenis pirminiuose

rašytiniuose šaltiniuose, kuriuos Narbutas perteikia tiksliai, tepridėdamas vieną kitą žodį ar sakinį. Netikslumų pasitaiko sekant kitų autorių atpasakotais prūsų aukojimais (metinė sumestinė auka, permaldavimo auka).

Ižvalgūs Narbuto pastebėjimai, kad prūsų ožio auka derliaus nuėmimo proga yra samborio, t. y. sumestinė; papildytame rankraštiniame veikalo variante paskelbti duomenys apie prakeikimo auką, metant ją į raistą, ir apie ilgai, mažiausiai iki 1710 m., Lietuvoje išlikusias iš aukojimų kilusias vaišes bažnyčiose ir kitose šventose vietose.

Teodoro Narbuto knygoje, kaip ir veikloje, yra persipynę romantizmo ir Apšvietos bruožai. Pastaruosius inspiravo Vilniaus universitete įgytas aukštasis išsilavinimas. Vėliau Apšvietos epochos bruožai ryškūs visoje Narbuto kultūrinėje veikloje. Narbutas siekė lavinti ano meto Lietuvos visuomenę savo išvertais ir pa-

ruoštais spaudai Antikos (Horacijaus, Senekos), Prancūzijos švietėjų (Jean-Jacque Rousseu), kitų garsių kūrėjų (Miguelio de Cervanteso „Don Kichotas“) darbais; mokyti ūkininkavimo naujovių rašant straipsnius į Lietuvos spaudą; suteikti istorinių žinių savo įsteigto muziejaus Šiaurių dvare lankytojams ir pagaliau trisdešimt metų rengti ir skelbti atskirais tomiais *Lietuvių tautos istoriją*. Racionalus švietėjiškas autoriaus požiūris akivaizdus pirmame jos tome sisteminant ir klasifikuojant baltiškus aukojimus. Turimų duomenų Narbutas nesiekė pagražinti. To įrodymas, – kad nenutyli baltų šaltiniuose minimo žmonių aukojimo, nors šitaip nepalankiai yra parodomi mūsų protėviai. Paminėjęs šešias aukų rūšis (padėkos, apžado, pranašavimo, juodąją, už tėvynę, už mirusius) su ritualiniu žmonių žudymu, jas įvertina kaip gilios senovės palikimą – bendrą baltų ir kitų tautų archajinę tradiciją.

Nepublikuoti šaltiniai

LMAVB F 18, b. 247/7 – rankraštinis papildytas ir pataisytas Narbuto *Lietuvių tautos istorijos*, t. 1, variantas, saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje

Publikuoti šaltiniai

BRMŠ – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 1, sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir

enciklopedijų leidykla, 1996, p. 742; t. 2, 2001, p. 821; t. 3, 2003, p. 839.

Daukantas, S. *Raštai: Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis dialogas*, sudarė, pratarmę, įvadą ir komentarus parašė Reda Griškaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

DSNL – *Dzieje starożytnie narodu Litewskiego* przez Teodora Narbutta, t. 1, Wilno: Nakładem i drukiem A. Marcina-

kowskiego, 1835, s. 482, tab. I–IX.

Dusburgietis, P. *Prūsijos žemės kronika*, parengė R. Batūra, Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 302.

Grk – Grunau, S. *Preussische Chronik*, hrsg. M. Perlbach, Bd. 1, Leipzig: Verlag von Duncker & Humboldt, 1876, p. 755.

Hartknoch, C. *Alt – und Neues Preussen*, Frankfurt und Leipzig: Martin Hallervorden, 1684.

Horacego ody wszystkie wierzem polskim przełożone przez Teodora Narbutta, t. 1, Wilno, 1835, p. 150, t. 2, p. 72.

LTI – *Lietuvių tautos istorija*, t. 1, Vilnius: Mintis, 1992, p. 392; 1998, p. 534; t. 3, 1994, p. 481; T. 4, 1997, p. 468.

Narbutt, T. *Pomniejsze pisma historyczne szczególnie do Litwy odnoszące się*, Wilno, 1856, p. 300.

Pretorijus, M. *Prūsijos įdomybės arba Prūsijos*

regykla, t. 3, parengė Ingė Lukšaitė su M. Girdzijauskaite, S. Dreveliu, J. Kiliumi, M. Čiurinsku, Vilnius: LII leidykla, 2006, p. 804.

Literatūra

Ström, Å. v., Biezais, H. Germanische und Baltische Religion, *Die Religionen der Menschheit*, Bd. 19, 1, hrsg. Christel Mathias Schröder, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1975, p. 391.

Baronas, D., Mačiulis, D. Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda, Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 2010, p. 644.

Batūra, R. Teodoras Narbutas, *Mokslas ir gyvenimas*, 1964, nr. 9, p. 15–16, 33.

Batūra, R. Lietuvos istorikas Teodoras Narbutas, *Mokslas ir gyvenimas*, 1988, nr. 3, p. 26–28.

Batūra R. Baltai – prūsai – jotvingiai ir Lietuva šimtmetinėse laisvės kovose, *Petras Dusburgietis. Prūsijos žemės kronika*, Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 279–299.

Berenis, V. Teodoras Narbutas ir jo „Lietuvių tautos istorija“, *LTI*, t. 1, p. 7–17.

Beresnevičius, G. *Lietuvių religija ir mitologija*, Vilnius: Tyto alba, 2004, p. 291.

Bliujienė, A. Romėniškasis ir tautų kraustymosi laikotarpiai, *Lietuvos archeologija*, t. 3, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2013, p. 750.

Cooper, J. L. *Lexikon alter Symbole*, Leipzig: VEB E. A. Seemann Verlag, 1986, p. 305.

Cotterell, A. Słownik mitów świata, Katowicie, 1997, S. 185;

Der Große Brockhaus Handbuch des Wissens in zwanzig Bänden, Bd. 13, Leipzig: F. A. Brockhaus, 1932. 848 s.

Dubonis, A. Rivijaus kronikos byla, *Lituanistica*, 1997, nr. 4 (32), p. 3–11.

Genzelis, B. *Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje (XIX a.)*, Vilnius: Mintis, 1972, p. 204.

Greßmann, Menschen- und Kinderopfer in Israel, *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, Bd. 4, Tübingen, 1913.

Griškaitė, R. Pirmosios Teodoro Narbuto biografijos, *Lituanistica*, 1993, nr. 2 (14), p. 8–11.

Griškaitė, R. [Pratarė], *LTI*, t. 3, p. 6–13.

Griškaitė, R. Istorinės savimoneš ištakų

ieškant: Teodoras Narbutas 1808–1809 metų Rusijos – Švedijos kare, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos: Asmuo tarp tautos ir valstybės*, t. 8, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 143–311.

Griškaitė, R. Apie „Lietuvių mitologijos“ genezę, *LTI*, t. 1, 1998, p. 47–77.

Heiler, F. *Erscheinungsformen und Wesen der Religion*, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz: Verlag W. Kohlhammer, 1961, p. 605.

Jurginis, J. *Istorija ir kultūra: kultūros pažangos apybraižos*, Vilnius: Mintis, 1984, p. 229.

Kernbach, V. *Dictionar de mitologie generală*, București: Editura științifică și enciclopedică, 1989, p. 665.

Klimas, P. Ambrosio Contarini Venecijos ambasadorius Lietuvoje (1474–1477), *Praeitis*, t. 2, Kaunas, 1933, p. 158–182.

Kolberg, O. *Dziela wszystkie Litwo*, t. 53, Poznan: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1966, p. 561.

Kubilius, V. *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Amžius, 1993, 206 p.

Miltakis Egidijus. Rikojotas S. Grunau Kronikos duomenimis: lyginamasis aspektas, *Kultūrologija 19, Rytai-Vakarai: Komparatyvistinės studijos XIII*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014, p. 569–596.

Nikžentaitis, A. Kelios pastabos dėl Teodoro Narbuto XIII–XIV a. pirmosios pusės Lietuvos istorijos sampratos, *LTI*, t. 4, p. 5–15.

Noël, F. J. *Dictionaire de la fabre: ou mythologie grecque, latine, egyptienne, celtique, persane, syriaque, indienne, chinoise, mahométane, rabbinique, slavonne, scandinave, africaine, americaine, iconologique, cabalistique, etc.* Paris: Le Normant, imprimeur-Libraire, 1810. p. 835.

Ragauskas, A. Ar istorikas Teodoras Narbutas (1784–1864) buvo istorijos šaltinių falsifikuotojas? *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 9, 2009, p. 324–335.

Schwenn, F. *Die Menschenopfer bei den Griechen und Römern*, Giessen: Topelmann (vormals Rick), 1915, p. 202.

Usačiovaitė, E. *Augimo samprata senojoje Lietuvoje*, Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 287.

Usačiovaitė, E. Baltų aukojimas ir jo relikvai lietuvių tradicijoje, *Baltai ir slavai: dvasinių kultūrų sankirtos*, sudarė ir redagavo Tatjana Civjan, Marija Zavjalova, Artūras Judžentis, Vilnius, 2014, p. 326–340.

Vėlius, N. Teodoras Narbutas – lietuvių mitologijos tyrinėtojas, *Narbutas Teodoras. LTI*,

t. 1, 1992, p. 18–46; 1958, p. 16–46.

Vėlius, N. Baltų religijos ir mitologijos šaltinių pobūdis, *BRMŠ*, t. 1, p. 22–49.

Vyšniauskaitė, A. *Mūsų metai ir šventės*, Kaunas: Šviesa, 1993, p. 152.

Ивик, О. *История человеческих*

жертвоприношений, Москва: Издательство «Ломоносовъ», 2010, с. 256.

Мифы народов мира, t. 1, Москва: Советская энциклопедия, с. 671.

Фрезер Д. Д. *Золотая ветвь*. Москва: Издательство политической литературы, 1983, с. 703.

Iliustracijų šaltinių santrumpos

LDM – Lietuvos dailės muziejus.

ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus.